

- тика та специфіка відображення) : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Житарюк Мар'ян Георгійович. — К., 1997. — 23 с.
4. *Житарюк М. Г.* Четвертована, але жива. Закордонна преса про політичні процеси в Україні напередодні Другої світової війни : монографія / М. Г. Житарюк. — Львів, 1997. — 128 с.
 5. *Житарюк М. Г.* Міжнародна квазіпроблематика ЗМІ України як наслідок нефункціональності української міжнародної журналістики / М. Г. Житарюк // Наукові записки Інституту журналістики. — К., 2008. — Т. 3. — С. 69—77.
 6. *Іванов В. Ф.* Контент-аналіз / В. Ф. Іванов. — К., 1994. — 110 с.
 7. *Лепкий Б.* «Діло» і — я / Б. Лепкий // Діло. — 1930. — 14 січ.
 8. *Семотюк О.* Застосування контент-аналізу в дослідженнях преси як масового джерела / О. Семотюк // Вісник Львівського університету. Сер.: Журналістика. — 2007. — Вип. 30. — С. 68—73.
 9. *Сніцарчук Л.* Українська преса Галичини (1919—1939 рр.) і журналістико-кознавчий дискурс : монографія / Лідія Сніцарчук. — Львів, 2009. — 416 с.
 10. *Шаповал Ю. Г.* «Діло» (1880—1939): Поступ української суспільної думки / Ю. Г. Шаповал. — Львів, 1999. — 384 с.
 11. *Шаповал Ю. Г.* Національна журналістика : наук. пр. : у 2 т. / Ю. Г. Шаповал. — Львів, 2006. — Т. 1.
 12. *Шаповал Ю. Г.* «Діло» (1880—1939) — перша українська щоденна газета : навч. посіб. / Ю. Г. Шаповал. — Рівне, 2007.
 13. *Kostenko N. V.* Experience of Content Analysis: Models and Practices : monograph / N. V. Kostenko, V. F. Ivanov. — К., 2005. — 234 p.
 14. *Rantanen T.* When news was new / Terhi Rantanen. — Oxford : Wiley-Blackwell, 2009. — 168 p.

Мар'яна Комариця

ГАЛИЦЬКА РЕЛІГІЙНА ПРЕСА
ДОБИ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1917—1921 рр.
У ЗАГАЛЬНОУКРАЇНСЬКОМУ КОНТЕКСТІ

Аналізуються актуальні політичні, релігійні та культурологічні проблеми періоду 1917—1921 рр. крізь призму публікацій у галицькій релігійній періодиці, зокрема в часописах «Нива», «Місіонар» та «Поступ». Історичні паралелі, що засвідчують тісний зв'язок історії Церкви з історією народу, боротьба українців за захист своїх на-

ціональних прав супроти експансії сусідніх народів, а також суто релігійний дискурс висвітлюються у контексті тогочасної політичної ситуації в Україні.

Ключові слова: галицька релігійна преса, Визвольні змагання 1917—1921 рр., релігійний дискурс.

Анализируются актуальные политические, религиозные и культурологические проблемы периода 1917—1921 гг. сквозь призму публикаций в галицкой религиозной периодике, в частности в журналах «Нива», «Місіонар» и «Поступ». Исторические параллели, удостоверяющие тесную связь истории Церкви с историей народа, борьба украинцев за защиту своих национальных прав против экспансии соседних народов, а также сугубо религиозный дискурс освещаются в контексте политической ситуации того времени в Украине.

Ключевые слова: галицкая религиозная пресса, Национально-освободительное движение 1917—1921 гг., религиозный дискурс.

We analyzed the political, religious and culturological problems during the period of 1917—1921 yrs via prism of the publications in Galician religious periodicals, in particular, in journals «Nyva», «Missionar» and «Postup» are covered. Historical parallels that prove tight connection of the history of the Church with that of nation, the fight of Ukrainians for their national rights against expansion of their neighbours, as well as exclusively religious discourse are covered in the political situation of that time in Ukraine.

Key words: Galician religious periodicals, national-liberation movement of 1917—1921 yrs, religious discourse.

Історія українського народу та історія його Церкви тісно взаємопов'язані: «Як на Берестейському мирі положено кріпкі підвалини до свобідного життя і могучого розвою всіх наших народних ідеалів, так на Берестейській Унії кладено кріпкі підвалини до свобідного життя і могучого розвою відвічних ідеалів віри і нашого обряду» [1, с. 3]. Символічність факту, що делегація Української Народної Республіки підписала мирний договір у січні 1918 р. саме в Бересті (тепер — м. Брест, Білорусія), засвідчує спадкоємність унійних змагань українців — і державницьких, і релігійних. Берестейська унія 1596 р. відновила єдність української Церкви з Апостольським престолом, повернувши їй законне місце в колі національних спільнот Вселенської Церкви, а Берестейський мир був одним із важливих історичних етапів на шляху до здобуття державної незалежності, спробою кодифікувати взаємини з сусідніми країнами на

засадах політичної суверенності. Після поразки Визвольних змагань були жертвна боротьба воїнів УПА, інтелектуальний та духовний опір шістдесятників, Народний Рух України за перебудову, що засвідчили співпрацю різних поколінь у збереженні та розвитку традицій національно-визвольної боротьби. Багато хто з відомих шістдесятників, які вивели у 80—90-х рр. ХХ ст. народ не тільки на масові віча, а й на шлях державної незалежності, наголошували на досвіді політичної школи, який вони здобули в сибірських таборах, без якого цей історичний поступ був би неможливим. Так само, як неможливим було б відродження УГКЦ 1989 р. без ісповідництва митрополита Йосифа Сліпого, єпископів, священників, монахів, що вирушили етапами в Сибір після 1946 р., і тих, що в умовах підпілля упродовж п'яти десятиліть розбудовували на теренах Західної України новітню «катакомбну церкву».

Релігійна преса, яка виходила в Галичині на зламі епох, відобразила крізь призму наукових, публіцистичних та полемічних матеріалів увесь спектр суспільно-політичних і моральних проблем. Так, у період Визвольних змагань 1917—1921 рр. продовжували виходити часописи, що з'явилися наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст.: місячник «Нива» (з 1904 р.), «Місіонар» (з 1897 р.), у яких публікувалися як наукові розвідки, так і матеріали катехитичного характеру, прохання про молитви й подяки за чудесні оздоровлення, інформація про чергові місії, хроніка. Від 1921 р. виходив місячник «Поступ»: спочатку як «студентський вісник», згодом — як «вісник літератури й життя». Це не було суто релігійне видання, однак редакція вже у першому числі задекларувала підтримку ідеї християнізації суспільно-культурного життя, розвитку осередків Марійських товариств серед молоді. 1922 р. з'явився друком «Наш Приятель» — часопис, орієнтований на дитячу аудиторію, однак теж із виразно релігійним характером. З кінця ХІХ ст. продовжували виходити «Вісник Станіславівської Єпархії», «Вісник Перемиської Єпархії» і «Львівські Архієпархіальні Відомості».

На Наддніпрянщині така хронологічна тяглість релігійної преси була неможливою з політичних причин: у 1917—1918 рр. існувало кілька видань, зокрема «Церковно-Общественная Мысль», «Свободное Слово Христианина», що друкувалися переважно російською мовою і засвідчували прагнення до збереження організа-

ційної та духовної єдності з російською метрополією, хоча й епізодично торкалися українського національного питання. Водночас з'являються україномовні та двомовні релігійні періодичні видання: «Вісти Українського Православного Церковного Собору», «Віра та Держава», «Слово», «Світець», «Церковний Вістник Запоріжжя», «Голось Подольской Церкви», що засвідчували ідеологічну поліфонічність українського православного духовенства. Влітку 1918 р. у Києві був скликаний Всеукраїнський церковний собор з метою докорінно змінити ситуацію у православній Церкві в напрямі співпраці з урядом Української держави в усіх сферах політичного, економічного та духовного життя на національному ґрунті. Для проведення цього релігійного форуму Рада Міністрів виділила понад 1 млн карбованців, однак проукраїнська частина духовенства була у меншості. Детально хід пленарних засідань Всеукраїнського православного церковного собору, основні проблеми, що дискутувалися на них, висвітлював часопис «Віра та Держава» — офіційний орган міністерства віросповідань. Редакція журналу декларувала невтручання у церковний рух, обіцяла інформувати про новини релігійного життя різних конфесій із наданням переваги все ж православній як домінуючій. Справді, тут друкувалися і статті, в яких висловлено підтримку ідеї самостійності національної Церкви (С. Филипенко «Громадянське почуття до національного церковного руху на Україні»), і статті, що опосередковано чи безпосередньо пропагували збереження домінуючої ролі російської метрополії. Адже ми, «руські вь широкомъ смыслѣ слова» [18, с. 2], зазначав єпископ Сергій Лавров у статті «Христіанізація», після 1000-літнього періоду нашої церковної історії змушені ставити питання про християнізацію суспільного життя. Насправді ж проблема полягала не в тому, що питання узгодження норм суспільного життя з християнською моральною парадигмою час від часу ставало актуальним, адже Христос наголошував, що він прийшов принести «не мир, а меч», передбачаючи необхідність перманентної боротьби зі спокусами світу. Проблема була в намаганні присвоїти величезний пласт української церковної історії, бо ж християнство Росії мало на той час аж ніяк не тисячолітню історію. На недоцільності та несвоєчасності актуалізації багатьма народами питання національно-державного самовизначення наголошував професор Іван Завітневич у публікації «Первая и

самая большая цѣнность Украины», бо чи справді суголосні питання права народу на самовизначення та права на державну самостійність — «это еще вопрос» [12, с. 4].

Антагоністичність понять «національне» й «релігійне» у католицькому світоглядному концепті стверджував П. Мохор у статті «Вселенське православ'є і помісцеві церкви». Католицизм відрізняється від православ'я, на думку автора, тим, що має зовнішню єдність та централізацію, подібну за характером до абсолютної монархії: «Католицизм рішуче відкидає всяку окремішність церковного життя, не допускає ніяких проявів національного духу не тільки в сфері самоврядування, але навіть і в сфері церковної творчості — літургії, мистецтві й т. п. Католицизм санкціонує лише одну уніформність для народів всього світу і тим самим закреслює людську і національну індивідуальність» [20, с. 9]. Натомість православна Церква, відкидаючи «монархічний централізм» католицизму, висуває принцип соборності та вільного розвитку помісних церков, не перешкоджає як самобутності окремих індивідуальностей, так і окремих націй. Історик Степан Томашівський відзначав парадоксальність ситуації, коли українська православна Церква змогла «досягнути й удержати в чужій — католицькій — державі Литви й Польщі» [30, с. 9] більшого розвитку, ніж російська православна Церква у власній національній державі. Що ж, *historia magistra vitae* спростовує задекларовані П. Мохором тези на основі тенденцій і фактів українського національного життя у Галичині й Наддніпрянщині.

Однак така оцінка католицизму не була типовою для релігійних видань православної конфесії. Так, редакція «Голоса Подольской Церкви», що виходив 1918 р. у Кам'янці-Подільському, навпаки, підкреслювала вагомі наслідки просвітньої діяльності греко-католицької Церкви в Галичині: «Галиція, наприклад, стала культурною страной исключительно благодаря просвѣщенной дѣятельности духовенства» [23]. Небезпечна тенденція поширення атеїстичного світогляду в селах Наддніпрянщини, які ще донедавна були заборолом християнства, зумовила стрімке зростання кількості розлучень і руйнування сімей, тож актуальною стала загроза суспільного безвірства внаслідок наступу більшовиків на християнство, причини якого — в забобонному виконанні обрядів без глибшого розуміння християнської філософії, відсутності сприйняття релігії

як внутрішньої потреби, — акцентовано у редакційних публікаціях «Церковный набать», «На злободнѣвныя темы», «О мѣрахъ борьбы съ пагубнымъ вліяніемъ современной среды на вѣру». Натомість для західних християн віра є більш органічною, і саме тому соціалізм там не зміг розвинутися, тож несправедливим є традиційне в Росії формулювання «гнилой Западъ». Зрештою, видатний історик Дмитро Дорошенко наголошував у книзі «Православна Церква в минулому і сучасному житті українського народу», що «Унія зробилася головним заборолом української народности проти полонізації. Це вона властиво врятувала Галичину від національної смерті» [11, с. 31]. З'ясовуючи діалектику взаємозв'язку між національною ідеєю та католицьким світоглядом в історичній ретроспективі, Теодозій Галущинський вбачав наслідком занепаду Унії на більшості території України в XVI ст. не поразку католицизму, а, навпаки, поразку націоналізму: «Якби Хмельницький і козаки у своїх визвольних боротьбах не звернули були вістря проти Унії, що головно діялося за підшептами Росії, того відвічного ворога всякого навіть найневиннішого українського руху; а навпаки, якби були сперлися на Унії, то безсумніву нині українські землі малиб зовсім інший вигляд. А так лише забagriли нашу землю братовбийчою кров'ю і самі стали добичу ворогів» [4, с. 2].

Видання газети «Голось Подольской Церкви» було розпочате за постановою Тульчинського єпархіального з'їзду, участь у якому взяли представники Української Центральної Ради й у своїх промовах закликали духовенство посилити релігійно-просвітницьку діяльність серед народу. Якби подібний часопис не вийшов у світ, то це, на думку редакції, означало б мовчазну відмову духовенства співробітничати з УЦР у сфері культурного устрою України. До підписання Переяславської угоди українське культурно-політичне життя ґрунтувалося на євангельських засадах, а серед перших будівничих були священники, — стверджували прихильники автокефалії («Автокефалія Української Церкви», Я. Степанковський «Пекуче лих», Н. Дорохольський «Къ вопросу объ автокефаліи Украинской церкви»). Натомість у Російській імперії держава мала тотальний контроль над усіма сферами суспільного життя, включно з церковним, під тиском абсолютизму селяни почали втрачати духовний зв'язок із Церквою, яка вже не могла захищати їхні інтереси. Прихід

до влади більшовиків означав не тільки духовне, а й фізичне руйнування віри та святинь, тож українська Церква прагнула уникнути цієї загрози, вийти на шлях християнізації політичного й державного життя в Україні, щоб сини «рідної нашої неньки могли працювати для щастя — освіти народа з Богом і для Бога...» [2].

Однією із глибших причин становища, що згодом склалося, Гавриїл Костельник вважав відсутність стратегічної концепції правного ставлення держави до Церкви. У статті «Устрій Української Держави» він зазначав, що однойменний документ, виданий друком у Львові 1920 р., тобто двома роками пізніше згаданих подій, є лише гарною обіцянкою, власне «шкіц державного устрою», оскільки в ньому відсутня кодифікація взаємин Церкви й держави. Справді: «Є се прокляття якесь на нашім народі від самого початку історії — нашим людям було милійше чуже, чим своє. Не лиш Рюрика чужого ми взяли — не дозволили своїм людям держати керми державної, не вмiли і мови власної пошанувати, а шукали завсiгди за чимсь иншим — лiпшим...» [7, с. 26]. Водночас діалектичність зв'язку між містичним і національним характером Церкви, з одного боку, та небезпекою підпорядкування Церкви як сакрального інституту світській владі (навіть національно орієнтованій у випадку автокефалії), з іншого боку, дискутували вміщені у «Ниві» статті Гліба Верховського «Католицизм чи латинізм: Автокефальна українська церков котиться по лінії англо-протестантизму» та Гавриїла Костельника «Народна чи вселенська Церков».

Усе ж більшість духовенства Наддніпрянщини, остереігаючись нової збройної окупації України більшовиками, підтримувала гетьмана П. Скоропадського, вбачаючи в гетьманській владі запоруку збереження та розвитку Церкви, а в більшовицькій — війну проти Христа та його заповідей, що засвідчують публікації, вміщені у газеті «Голось Подольской Церкви» («Начало отрезвления», С. Козубовський «Страна бесноватых», А. Тихий «Сатанинская вакханалия и нормальная дорога», Христіанин «Знаменія временъ»). Радянські історики теж вирізняли метафізичний аспект боротьби православної Церкви з ідеологією більшовизму. У книзі «Православна церква в роки громадянської війни» теж наголошено, що в період Гетьманату в українських церквах розповсюджувалися гетьманські грамоти із закликами підтримати гетьмана П. Скоропадського в його боротьбі з

більшовиками: «В цих відозвах, які розповсюджували так тихонівці, як і автокефалісти, писалося про те, що влада більшовиків є влада антихриста...» [27, с. 52].

Аналіз наслідків Першої світової війни наводив на роздуми про певні історичні паралелі: в Німеччині лідери Реформації, а у Франції — Великої французької революції теж обіцяли нове життя, рівність і братерство, а потім залили світ ріками крові. Подібно як писав Павло Тичина про наслідки російської соціалістичної революції для України: «Одчиняйте двері — / Наречена йде! / Одчиняйте двері — / Голуба блакить! / Очі, серце і хорали / Стали, / Ждуть... / Одчинились двері — / Горобина ніч! / Одчинились двері — / Всі шляхи в крові! / Незриданими сльозами / Тьмами / Дощ...» [29, с. 69].

Спроби Польщі зміцнити своє становище у Східній Галичині, яка увійшла після поразки Визвольних змагань «з ласки» лідерів провідних європейських країн до складу державно відродженої Речі Посполитої, теж передбачали різні форми адміністративних та ідеологічних утисків, яскраве свідчення чого — назви опублікованих у «Ниви» статей: «Кампанія польських газет проти Унії», Ю. Дзерович «Ceterum senseo... «Унію треба знищити», Йосафат Скрутень «Вороги не сплять», «Акція против унії і унітів». Взаємини з окупантом а ргіогі не могли бути дружніми, однак проблема була не лише в ідеологічних атаках опонентів, а й у відсутності достатньої політичної відпирності народу, заниженій самооцінці, що проявлялася як агресія проти своїх. Те, що наші вороги представляють український народ у «найчорніших красках», наголошував редактор «Ниви» Г. Костельник, — це психологія війни, але «се для нас особливо болісне, що навіть деякі наші люди так наївні та необтесані, що пишучи «pro domo sua», так пишуть про свій нарід, як колиб писали про ворога» [15, с. 69].

Якщо польська влада звинувачувала греко-католицьку Церкву, начеб українці не є «справжніми католиками», то за окупації Галичини російськими військами під час Першої світової війни місцеве населення мало змогу переконатися у методах «добровільного» переходу численних парафій під опіку православних священників. Відсутність у духовних осіб національної самосвідомості була руйнівним чинником у процесі розбудови як української Церкви, так

і української держави: «Коли православне українське духовенство буде таке як доси, і то таке, як ми його тут бачили підчас наїзду своїми очима, то доля Церкви буде непевна. Се були вожди «сліпії», які і тих що ведуть і самі у яму впадуть, говорячи парафразою слів Спасителя» [10, с. 3]. Встановлення у Галичині радянської влади у 1939—1941 рр., а згодом 1944 р. передбачало безумовний адміністративний контроль усіх сфер суспільного життя, зокрема церковного. Апогеєм «добровільності» переходу в лоно православної Церкви став львівський псевдособор 1946 р., що проголосив скасування Берестейської унії і наклав офіційну заборону на саме існування греко-католицької Церкви після арешту й заслання в Сибір усього єпископату на чолі з митрополитом Йосифом Сліпим і застосування жорстоких репресивних заходів до тих, хто не хотів зрікатися своїх релігійних переконань. Тож, як у 1916, так і в 1946 рр. актуальними були слова, сказані про о. Теодозія Строцького — пароха в Боснії, який уперше заглянув в обличчя смерті, побачивши на шибеницях своїх найкращих парафіян: «Умер він підчас російського наїзду, у той важкий час неволі, коли можна було мертвих хоронити, та не вільно було ні словечком згадати їх життя і віддати послідний поклін їх праці і їх переконанням» [17, с. 376].

Проблема християнізації суспільного життя була не менш актуальною на галицьких теренах. Так, перша публікація священничого місячника «Нива» у 1917 р. «Моральна відбудова Галичини» засвідчувала саме християнський аспект розуміння складних тогочасних суспільно-політичних реалій: «Моральна відбудова повоєнних розвалин мусить зачати ся від обовязковости, вона мусить зазначити ся передовсім совісним сповнюванем обовязків... Під тим кличем «Обновити все в Христові» вступаємо в новий 1917 р. Відзискати народ для Христа, обновити його чудотворним лучем Христової науки — се повинно бути нашою роботою, нашою працею у грядучім четвертім році страшної, небувалої світової війни...» [9, с. 4—5]. Вплив війни на суспільство у ширшому філософському контексті аналізує Андрій Ішак у статті «На тему: Війна і мир». Вчений-богослов полемізує з доцентом Краківського університету Шерером, який намагався довести у брошурі «Socjologia wojny» тезу, що війна має також позитивні якості, бо начебто підносить дух солідарності й кооперативності, загартовує маси до витривалості в боротьбі за

існування. На думку А. Іщака, неправомірним є також твердження, начебто війна та страждання навернули багатьох до Бога, бо ті моральні каверни, які вона залишила, потребуватимуть тривалого лікування. Сподівання на швидке завершення Першої світової війни теж не справдилися, воюючі сторони надто поквапилися у своїх планах, бо ні «Москаль не питає вже: «скільки вйорств до Вени», ані Німець не розказує в Парижи, ані Француз в Берліні... І Америка переконала ся, що ліпший був інтерес стояти понад воюючі держави і від обох противних сторін тягнути кольосальні зиски за доставу амуніції і бронзу, чим пхати пальці межі двері» [14, с. 332].

Непримиренне ставлення до релігії більшовиків, які прийшли до влади внаслідок Жовтневого перевороту в Росії, загостило суспільне протистояння між духовенством і мирянами. Цей факт із сумом констатується у часописі «Церковно-Общественная Мысль»: потужна більшовицька антирелігійна пропаганда призвела до того, що тільки лінивий у Росії не звинувачує священників у всіх економічних і політичних негараздах. Не випадково у статті Гліба Верховського «Церковне питання в Росії (з російського рукопису переклав о. В. Кузьма)», опублікованій у «Ниві», наголошено, що «вже чотири роки нема Росії, є тільки російське питання» [3, с. 87]. Складні механізми перетину духовно-містичних і суспільно-економічних площин, що формували взаємини священників та мирян, дискутує і публікація Ізидора Зельського «О достоїнстві священника»: «Лукавий світ свої власні незгоди і гріхи, блуди уміє оправдувати, а навіть убрати в одіжку справедливости і чести. А упадок священника, хочби й малий, світ прибирає в незнати що, і виставляє його на наругу. Світ домагається від священника надземної чистоти, ангельської святости. Тому Христос видячи нашу неміч а зіпсутість світу говорить до нас: «Будете мудрі яко змії, а цілі яко голуби...» [13, с. 198—199]. Тож коли перший автор наголошує суспільний аспект взаємин «священик—суспільство», то другий з'ясовує метафізичне підґрунтя протистояння «Христос VS Світ».

Суспільні катаклізми завжди породжували ворожнечу як у середині нації, так і між народами, «нечувані використання кривди одних другими, аж до кінця дійшло до тої різні, яку переживаємо» [22]. Тож першочерговим завданням було відродження духовної атмосфери, повернення людям душевної рівноваги, по-

долання внутрішніх трагедій та конфліктів, налагодження процесу економічної та культурної відбудови. Редакція «Ниви» систематично друкувала некрологи, розповідала про долю тисяч українських греко-католицьких священників: як про тих, які загинули в боях, так і про тих, що, прагнучи захистити парафіян перед свавіллям російської окупаційної влади, самі стали жертвами репресій, про діяльність священників — військових капеланів: «Стан військових духовників в Австро-Угорщині под кінець вересня 1916 р.», «Передслубна процедура з покликаними до війська в часі війни», П. К. «Наше духовенство і церков в часі російської інвазії в Тереховельськiм деканатi». У циклі статей Юліана Дзеровича п. н. «Матеріали до історії мартирології нашої Церкви в часі всесвітньої війни» висвітлено методи насильницької русифікації — від вигнання священників з власних парафій і передання їх в управління приїжджих православних «батюшок» до більш жорстких репресивних форм. Росіяни взяли за принцип опанувати перш за все міста і містечка, щоби зробити осередки православної пропаганди, спрямовані на села. «Поставили вони собі загальне, страшно несправедливе і кривдяче право, що там, де наш священник «бежал», там вони *per fas et nefas* мають право давати свого священника, хоч би ні одна душа їх не хотіла... А коли до того наш священник в зміслі наших русофілів був «неблагонадвожний», то хоч би єму духовна власть могла виставити свідоцтво найліпшого священника, найревнійшого слуги Божого, все пропало! Нашого священника в найліпшiм разі проганяли, пускали з торбами з жінкою і дітьми, а коли і того було замало, то арештували і вивозили в «неісхадіую Сибір!..» [8, с. 78].

Типовим прикладом новітнього мучеництва була доля о. Дмитра Яремка: молодий талановитий доктор богослов'я, префект (згодом — віце-ректор) Духовної семінарії, радник і референт Митрополичої консисторії був одним із претендентів на єпископську кафедру в Перемишлі. Ще на початку ХХ ст. він гостро полемізував із галицькими москвофілами й, подібно як колись Христос використав болото, щоби подарувати зір сліпонародженому, намагався відкрити очі тим, хто ще вірив у добру волю «противного табору»: «В 1909 році пише він статтю, котру кінчить словами: «Руки проч — пашол в свій Суздаль». Було се з нагоди статі «Галичанина», який закинув «попикам українчикам» радикалізм і безвіре до сеї степені,

що вони перед Службою Божою снідають. Збурилось море, його душа і впало перше тверде слово, вираз найострішої форми борби з непокликаними реформаторами нашого церковного і народного життя» [24, с. 36]. Д. Яремко провів півроку у в'язниці в Орлі, а коли вийшов на волю знесилений, без жодних засобів до існування, помер у злиднях. Його тіло залишилося на спочинок у Воронежі, але, наголошено в некролозі, дух перебував біля тих, хто продовжував боротьбу за свою духовну свободу. Тож одним із першочергових завдань було поповнення лав духовенства, виховання нових кадрів молодих священиків, щоб парафіяни не залишалися без духовної опіки. Важкий слід залишило заслання і на здоров'ї митрополита Андрея Шептицького. Епізоди про перебування митрополита в монастирській в'язниці в Суздалі та небезпечну, однак успішну спробу передати листи різним адресатам, зокрема Папі Римському, йдеться у статті Трохима Сем'яцького «В суздальській тюрмі». Відомо про кілька особистих зустрічей митрополита Андрея із Папою, зокрема після повернення із заслання, і про надану Апостольським Престолом матеріальну підтримку на суму 1 млн лір на утримання богословів та 100 тис. лір на церковні потреби краю. Однак актуальним залишалось питання статусу греко-католицької Церкви в ієрархічній структурі Вселенської Церкви: галицьке духовенство хвилювала непропорційність представництва кардиналів від Західної та Східної Церков, бо останніх, на думку Ю. Дзеровича, мало би бути не менше двох.

Наслідком війни став економічний і культурний занепад — руйнування шкіл, видавництва, просвітніх установ, потреба опіки й соціального захисту великої кількості дітей-сиріт. Статті «Обов'язки нашого духовенства під теперішню тяжку пору на харитативнім поли», «Дещо про сироти і про наші зглядом на них обов'язки», Я. Росницький «Проповідь виголошена в день посвячення «Захисту сиріт» в Журавні», опубліковані в «Ниві», дискутують питання організації «захоронок» для дітей за участі товариств «Українська Захоронка» та «Просвіта», Українського педагогічного товариства. Митрополит Андрей Шептицький виділив навіть окрему кімнату в митрополичих палатах для репатрійованих дітей.

Молодь гуртувалася у Марійські товариства: відозва «Наша молодіж — наша будучість», закликаючи вступати до організації,

формулювала основні принципи її діяльності: «Особливо змагає Товариство поглибити у молоді релігійні, етичні та наукові переконання, подати сильні мотиви для волі, склонити до переведення правд у життя й до поширення їх по силах у дальших кругах» [21, с. 156]. Докладніше сутність Марійських товариств окреслювали статті «Основи марійського культу» Й. Скрутеня, «Марійське Товариство» В. Лиска. Релігія через декларацію пріоритету обов'язку над хотінням зміцнювала суспільний устрій. Так, моральну стійкість формували й життєві приклади, про один із яких йдеться у замітці «В неділю не роблю», опублікованій в «Місіонарі»: одна віденська квітникарка відмовилася зробити в неділю букет для цесареві і ця принциповість знайшла не лише подив, а й розуміння у коронованій особи. Вона захотіла особисто познайомитися із бідною квітникаркою, яка невдовзі стала відомою і заможною, бо Господь віддячує за сповнення заповідей.

Одним із чільних завдань у перші повоєнні роки була т. зв. проповідницька акція. Особливу роль проповіді підкреслював Тит Галушинський у статті «Значінне св. Письма в проповідництві», опублікованій у «Ниві», а Володимир Лиско у статті «На тему проповідництва», вміщеній у «Місіонарі», навіть запропонував заснувати спеціальне товариство або гомілетичну секцію при Товаристві св. Павла, видавати окремий журнал із проповідями чи принаймні запровадити гомілетичну частину в якомусь релігійному виданні. Ця ініціатива знайшла відгук у ширших священничих колах, і невдовзі при «Ниві» було відновлено видання окремим додатком проповідей. Не менш актуальною була потреба обрядових реформ: як правило, українською мовою проголошувалися лише проповіді, а Євангеліє часто читалося старослов'янською. Активнішому впровадженню української мови як богослужбової сприяло видання «Нового Завіту» в перекладі історика Церкви Ярослава Левицького — одного з багаторічних редакторів «Ниви». Адже відомими були слова апостола Павла про необхідність нести кожному народові світло Христові віри його рідною мовою, а нерозуміння багатьох церковнослов'янських слів не сприяло увазі вірних. Подібно й латинська мова як богослужбова хоча й була частково зрозумілою вірним римо-католицької Церкви, — наголошував Г. Костельник у статті «Значіння старослов'янської церковної мови», — все ж була витіснена з часом мовами національними.

Статті, що дискутували різні аспекти реформування церковного життя, зокрема: «Євангеліє в українській мові» Ю. Дзеровича, «Оживлення церковного Богослуження і обряду» О. Гадзевича, «Задачі нашого духовенства в теперішнім часі» О. Стефановича, «Пережитки в нашій літургії» Г. Костельника, «Ще про потребу реформи в нашій Церкві» А. Галандюка, «Справи оживлення Богослужень і звичаїв у нашого обряду» Володимира Герасимовича, «Дальші «Спроби оживлення Богослужень і звичаїв у нашому обряді» Ю. Гірняка, засвідчують прагнення духовенства узгодити ритм релігійного життя із культурним поступом, із тими змінами, що відбулися в модерному суспільстві після Першої світової війни. Йшлося і про необхідність скоротити тривалість Літургії, розвивати «громадний і стрійний спів». У відповідь на доволі оригінальну пропозицію Ю. Гірняка адаптувати орган до візантійського обряду залунали категоричні заперечення, що органи «є противні не лише духови нашого обряду, але вже самій структурі наших літургічних відправ» [5, с. 53]. Водночас дискутувалося питання реформи календаря, власне переходу з юліанського календаря на григоріанський, однак ні тоді, ні сьогодні календарну реформу не вдається впровадити через небезпеку розколу в Церкві.

Призвідницею до дискусій, що розгорілися 1923 р., стала публікація на сторінках «Ниви» статті «Частинний целібат в нашій церкві». Її поява була зумовлена протестами частини галицької інтелігенції проти пастирського листа митрополита Андрея Шептицького, в якому оголошувалося запровадження часткового целібату. Конфлікт засвідчив наявність «суспільних різночитань» складних релігійних питань, що згодом посилювало розмежування священників на «просхідних» і «прозахідних». «Нива», наголошував тодішній редактор журналу Г. Костельник, була проти поділу духовенства на «целібсів» і «жонатих», проти переваги одних над іншими, бо всі перед Церквою і народом однакові. Водночас для поневоленої нації — це щастя, коли духовенство жонате, адже саме із священничих синів постала ціла плеяда галицьких інтелігентів — громадських, культурних діячів, науковців, літераторів і митців. Натомість прихильники целібату стверджували, що неодружений священник може самовідданіше служити Богові, він завжди готовий до місіїної діяльності, не мусить турбуватися про родину. Опоненти ж поси-

лалися на слова Святого Письма, які не забороняють священику одружуватися, згадували про цей привілей для східних католиків, затверджений Папою Римським, про небезпеку політичного аспекту у питанні целібату («латинщення» поляками греко-католицької Церкви). У часописі було опубліковано лист питомців першого і другого року навчання Перемишльської духовної семінарії, змушених покинути освіту внаслідок запроваджених змін, а також рішення ради Товариства св. апостола Павла про необхідність згуртування і протистояння примусовому запровадженню целібату. Аргументи були оперті як на документах й історичних джерелах, так і на досвіді душпастирської діяльності.

З огляду на стан бездержавності духовенство Галичини було покликане до суспільно-політичної та просвітньої діяльності, бо боротьба за свої національні права трактувалася як виконання Божої заповіді справедливості: «Для того треба нам зрозуміти ту велику відвічальність, яка тяжить на нас в сих часах. Коли не зєднаємось, не зорганізуємось як один муж, не заведемо станової карности, то тяжко відповімо перед судом Божим і перед судом історії» [6, с. 105]. Для її успішності священики змушені були й самі читати богословську, історичну та філософську літературу — саме тому виникла ідея організації т. зв. деканальних бібліотек і з'ясовано можливі джерела для їх поповнення, зокрема шляхом купівлі приватних бібліотек по смерті священиків. Піднести рівень наукового осмислення складних релігійних проблем мала на меті кафедра східноцерковного питання, відкриття якої планувалося при Варшавському університеті, однак політичні аргументи польської влади так і не дали змоги втілити цю ідею в життя. У статті А. Солодухи (Білорусин) «Дві спроби утворення в Польщі університетської катедри для східно-церковного питання» наголошено, що польська влада намагалася під будь-яким приводом не допустити греко-католицьких священиків до університетської кафедри, оскільки це б зрівняло статус «латинських» і «грецьких» священиків. Таким чином, лише відкриття 1928 р. Богословської академії у Львові (на базі Духовної семінарії), ректором якої став о. Йосиф Сліпий, дозволило піднести студії з богослов'я, історії східної Церкви, канонічного права, літургії на університетський рівень. На початку 20-х рр. на з'їзді професорів богослов'я Галичини було поставлено питання про орга-

нізацію Богословського наукового товариства, яке з 1923 р. видавало журнал «Богословія» і виконувало подібні функції, як Наукове товариство ім. Шевченка для світських учених, засноване наприкінці XIX ст. спільними зусиллями галичан і наддніпрянців.

Повоєнний переділ світу, специфіка розвитку тогочасного суспільно-політичного й культурного життя, пошук причин й аналіз наслідків світових воєн змушували до глибшого осмислення закономірностей цих процесів. Так, прагнення знайти універсальні механізми впливу філософських теорій на суспільні рухи в контексті їх взаємозв'язку з християнською філософією засвідчують статті «З метафізики розвою народів» Антона Стельмаха, «Християнство а демократизм» та «Розкладовий процес атеїзму» в останніх роках» Гавриїла Костельника. В еволюції світу вирішальною є взаємодія двох елементів — інертної матерії та чинного духу, а ідея Божої Справедливості була висловлена ще античними мислителями, зокрема Цицероном. Сутність цієї справедливості полягає у тому, що Бог, створивши чоловіка, дав йому волю, «котра евентуально могла волю Божу й знехтувати; нічого ту притиворічного; бо доброю в собі є лише воля Бога, а воля кожного сотворіння вже не мусить бути абсолютно доброю, до злого не схильною» [28, с. 18]. Якщо ж людина усвідомлює, що її воля у своїй сутності не була доброю, однак власними зусиллями не в змозі її змінити, Бог подає допомогу в формі св. Причастя — можливості возз'єднання волі людської з Божою. Заклик Христа до участі в Євхаристії — найсильніший еволюційний чинник, бо «скривши в ній для людства самого Бога, щастя, правду і красу абсолютну, людську природу підносить через св. Причастіє до Божої і ставить її в повноту життя» [28, с. 23]. Питання демократизму теж аналізувалося у ширшому філософському контексті як «дух часу», прагнення особистості до волі, все ж розмежовувався демократизм релігійний і політичний: «Вихідною точкою грецького демократизму був чоловік, яко горожанин. Нинішній демократизм є здобутком ідейно-культурним, грецький — політично-культурним» [16, с. 15].

Публікації історичного характеру були в «Ниві» менш численними, однак їх проблемно-тематичний спектр підтверджує пошук національного коріння церковних традицій у європейському контексті: від історії Христа й історії папства до історії монаших чинів в

Україні, відомостей про найдавніші українські храми. Глибину висвітлення історичних реалій на тлі доби засвідчують назви наукових розвідок: «Христос в євангеліях — особа історична» та «Церков св. Варвари у Відні, I., Postgasse 8» О. Коренця, «Папа Інокентій III» М. Каровця, «Христос у життю і працях Св. Григорія Назіянського» Й. Скрутеня, «Св. Єфрем Сирійський — учитель вселенської Церкви» Йосифа Сліпого, «300-літний ювілей реформи оо. Василян» М. Лади. Історичні статті, вміщені на сторінках журналу «Поступ», мали вужчий хронологічний діапазон: від діяльності Григорія Сковороди до участі студентства у національно-визвольній боротьбі 1917—1921 рр., від української «бібліотековіани» до новітніх емансипаційних тенденцій (Р. Курило «Григорій Савич Сковорода (1722—1794)», П. Сосенко (мол.) «Український студент при будові держави», Л. Биковський «Національна бібліотека Укр. Держави», «Бібліотековіана Національної Бібліотеки України», Й. Скрутень «Жіноче питання»).

Дотичними до складних релігійних та історичних питань були літературознавчі й мистецтвознавчі. Так, коли «Ниву» редагував Г. Костельник, відомий не тільки як філософ і богослов, а й як поет і літературний критик, тут друкувалося більше літературознавчих публікацій і художніх творів, зокрема авторства самого редактора. Особливо цінним серед них є цикл статей про В. Винниченка, І. Франка та П. Тичину, що склав згодом книгу «Ломання душ» (Львів, 1923), яка здобула значний резонанс у літературних колах. У ній здійснено спробу трактування творчості видатних українських письменників крізь призму взаємин людини з Богом, в основі якої був відомий вислів Костельника: «Хто скільки втратив Бога — стільки втратив поезії», бо «хто скільки втратив Бога — стільки втратив душі». Й. Скрутень, рецензуючи програмний філософський твір Г. Костельника «Пісня Богові», наголошував: «Сьогодні, коли раціоналізм розбив людську душу на ворожі собі течії, так: теорія—практика, наука—віра, філософія—поезія і т. д., ніщо так не є потрібне, як зібрати й злучити всі ці течії, як вони є злучені в непопсованій людській душі. Поезію основує він на філософії, філософію на житю, життя-ж на природі» [26, с. 193]. Саме тому Г. Костельник категорично виступав проти цитування священниками у текстах проповідей поеми «Мойсея» І. Франка як твору атеїстичного. Хоча така

точка зору була суб'єктивною, базувалася на універсалізації поняття «чудесного» і, зрештою, мала опонентів у релігійних колах. Так, 1921 р. в «Поступі» було опубліковано статтю Олександра Моха «У 5-ті роковини Івана Франка», автор якої стверджує, що Франко, подібно як його учитель Михайло Драгоманов, став своєрідним ферментом, що спонукав до боротьби та праці: «Він воював із християнством, отже й мусів викликати до боротьби, внести рухливість, запалити смолоскип борні й у християн!» [19, с. 113], тому релігійна обнова є якоюсь мірою «ділом Франка». Автор запрошує до продовження об'єктивного розгляду творчості поета з огляду на неоднозначне ставлення громадськості до нього. Інші літературознавчі та мовознавчі публікації «Поступу» торкалися питань містичної символіки гаївок, впливу М. Драгоманова на розвиток культурно-політичної ситуації в Галичині, ролі мови у творчості поета, аналізували творчість Рабіндраната Тагора й інформували про нові правила українського правопису.

Серед мистецтвознавчих публікацій характеристичною є стаття І. Свенціцького, що торкається його діяльності як директора Національного музею. Щедрих пожертв митрополита Шептицького все ж не було достатньо для розвитку музею, тому вчений закликав і галицьких громадян до фінансової підтримки установи, бо здійснити завдання збереження своїх мистецьких скарбів та «заспокоїти всі потреби свого власного Національного Музею може тільки нація шляхом найсердечнішої допомоги від одиниць і загалу, та зрозумінням великої ваги такого закладу не тільки для сучасности, але й для будучини та людскости» [25, с. 16] (хоча це й не врятувало від колізій, коли давні українські ікони опинялися в Ермітажі як зразки російського іконопису).

Упродовж 1917—1920 рр., коли тривала боротьба за державну самостійність України, здобуваючи різні державно-політичні форми втілення — Центральної Ради з Генеральним Секретаріатом, Гетьманату, Директорії, Галичина намагалася долучитися до будівництва спільного національного дому. «Рік 1917 приніс нам, українцям, що до нашого політичного життя та міжнародного положення величезні зміни. Зміни засадничі, перевороти епохальні. Україна стала незалежною, самостійною державою, державою з доступом до моря» [10, с. 1], — з оптимізмом констатувала редакція «Ниви» на

початку 1918 р. Йшлося і про «делегування» найкращих синів до лав Січових стрільців, і про участь галицької інтелігенції в адміністративному апараті Української держави, оскільки з огляду на тривалу політику русифікації на Наддніпрянщині бракувало фахівців із національно свідомою інтелігенції, і про участь у піднесенні рівня національно-політичної свідомості колишніх вояків царської армії в таборах військовополонених.

Поразка Національно-визвольних змагань не зламала волю народу до свободи, адже «свобода у Христі» передбачає право на всебічний духовний і суспільний розвиток як особистості, так і нації. Українці Галичини, переосмислюючи помилки й уроки, розпочали новий етап боротьби за національну незалежність, а екзистенційний характер міжвоєнного двадцятиліття зумовив появу нових оригінальних історіософських концепцій і «се без сумніву в нашому горю потішаючий прояв, що нарід мілітарно і політично побіджений не попадає в розпуку, не гнеться, але нервозно шукає нових шляхів, якими мігби добитися своєї ціли. Такий нарід навіть побіджений не пропаде» [5, с. 51].

1. Берестейський мир і Берестейська Унія // Місіонар. — 1918. — Лист 3. — С. 3—4.
2. В чім щастя нашого народу (Казань члена Всеукраїнського Церковного Собору, священника Михаїла Ковальчука в Києво-Печерській Лаврі) // Голось Подольської Церкви. — 1918. — № 34. — С. 3.
3. [Верховський Г.]. Церковне питання в Росії (з російського рукопису переклав о. В. Кузьма) / О. Гліб В. // Нива. — 1922. — Ч. 3/4. — С. 87—94.
4. Галуцинський Т. Націоналізм і католицизм: як націоналісти розуміють відношення та співпрацю між українським націоналізмом і католицизмом / Т. Галуцинський // Нова Зоря. — 1934. — Ч. 24. — С. 1—3.
5. Гірняк Ю. Дальші «Спроби оживлення Богослужень і звичаїв у нашому обряді» / О. Юстин Гірняк // Нива. — 1921. — Ч. 2. — С. 51—53.
6. Горалевич Л. Кілька заміток на часі / Лев Горалевич // Нива. — 1918. — Ч. 4. — С. 105—110.
7. [Дзерович Ю.]. Євангеліє в українській мові : допись / О. Ю. Д. // Нива. — 1922. — Ч. 1. — С. 25—27.
8. Дзерович Ю. Матеріяли до історії мартирології нашої Церкви в часі всесвітньої війни / Свц. Юліян Дзерович // Нива. — 1917. — Ч. 2. — С. 78—85.
9. Дзерович Ю. Моральна відбудова Галичини / Свц. Юліян Дзерович // Нива. — 1917. — Ч. 1. — С. 1—5.

10. *Дзерович Ю.* Потреба деяких реформ в нашій Церкві продиктована ходом часу / Свщ. Юліян Дзерович // *Нива*. — 1918. — Ч. 1. — С. 1—14.
11. *Дорошенко Д.* Православна Церква в минулому і сучасному житті українського народу / Дмитро Дорошенко. — Берлін, 1940. — 48 с.
12. [*Завитневич И.*]. Первая и самая большая цѣнность Украйны / проф. Завитневичъ // *Віра та Держава*. — 1918. — Ч. 4. — С. 4—9.
13. *Зельський І.* О достоїнстві священика / о. декан Ізидор Зельський // *Нива*. — 1921. — Ч. 6/7. — С. 191—199.
14. *Іщак А.* На тему: Війна і мир / О. Андрій Іщак // *Нива*. — 1917. — Ч. 11. — С. 331—337.
15. [*Костельник Г.*]. Самі про себе / О. Д-р Г. К. // *Нива*. — 1921. — Ч. 3. — С. 69—71.
16. *Костельник Г.* Християнство а демократизм / Свщ. Др. Гавриїл Костельник // *Нива*. — 1918. — Ч. 1. — С. 15—23.
17. *Куницький Л.* Над Босною / Свщ. Леонтій Куницький // *Нива*. — 1917. — Ч. 12. — С. 375—391.
18. *Лавров С.* Христіанізація / Епископъ Сергій Лавровъ // *Віра та Держава*. — 1918. — Ч. 15. — С. 2—4.
19. *Мох М.* У 5-ті роковини смерті І. Франка / М. Мох // *Поступ*. — 1921. — Ч. 6/7. — С. 113—115.
20. *Мохор П.* Вселенське православіє і помісцеві церкви / П. Мохор // *Віра та Держава*. — 1918. — Ч. 1. — С. 8—11.
21. *Наша молодіж — наша будучість* // *Нива*. — 1920. — Ч. 5/6. — С. 155—158.
22. *Нові часи* // *Місіонар*. — 1917. — Лист 1. — С. 3—4.
23. *Отъ Редакціоннаго Комитета* // *Голосъ Подольской Церкви*. — 1918. — № 1. — С. 1.
24. *Памяти о. Д-ра Дмитра Яремка* : проповідь о. Льва Куницького виголошена дня 14. грудня 1916 на поминальнім Богослуженю за душу бл. п. о. д-ра Д. Яремка // *Нива*. — 1917. — Ч. 1. — С. 32—37.
25. *Свенціцький І.* Завдання і потреби Національного Музею / І. Свенціцький // *Нива*. — 1922. — Ч. 1. — С. 12—16.
26. *Скрутень Й.* [Рецензія] / Й. Скрутень ЧСВВ // *Нива*. — 1922. — Ч. 5. — С. 192—194. — Рец. на кн.: *Пісня Богові: вічна драма чоловіка* / Гавриїл Костельник. — Львів, 1922. — 26 с.
27. *Соколов В.* Православна церква в роки громадянської війни / В. Соколов. — Х., 1930. — 70 с.
28. *Стельмах А.* З метафізики розвою народів: проповідникам укр. народу під розвагу / Свщ. Антін Стельмах // *Нива*. — 1921. — Ч. 1. — С. 17—24.
29. *Тичина П.* Зібрання творів : у 12 т. / Павло Тичина. — К., 1983. — Т. 1: *Поезії, 1906—1934*. — 736 с.

30. *Томашівський С.* Церковний бік української справи / С. Томашівський. — Відень, 1916. — 24 с.

Олеся Дроздовська

ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ
РАД РОБІТНИЧИХ І СОЛДАТСЬКИХ ДЕПУТАТІВ
ЯК ЗРАЗОК ПРЕСИ ДЕМОКРАТИЧНОГО СПРЯМУВАННЯ
В УКРАЇНІ 1917 р.

Досліджено періодичні видання Рад робітничих і солдатських депутатів, що виходили в Україні 1917 р.: здійснено історико-статистичний огляд та типологічну характеристику, окреслено тематику друкованих матеріалів, визначено їх місце у популяризації демократичних засад розвитку суспільних взаємин.

Ключові слова: Ради робітничих і солдатських депутатів, демократична преса, історико-статистичний огляд, типологічна характеристика, Україна, 1917 р.

Исследовано периодические издания Советов рабочих и солдатских депутатов, которые выходили в Украине в 1917 г.: осуществлено историко-статистический обзор и типологическую характеристику, очерчено тематику печатных материалов, определено их место в популяризации демократических принципов развития общественных взаимоотношений.

Ключевые слова: Советы рабочих и солдатских депутатов, демократическая пресса, историко-статистический обзор, типологическая характеристика, Украина, 1917 г.

The article deals with the periodicals of Councils of Workers' and Soldiers' Deputies, published in Ukraine during 1917 year: the historical and statistical overview and typological characteristics have been made, topics of printed materials have been outlined and their place in popularizing democratic principles of public relations development has been defined.

Key words: Councils of Workers' and Soldiers' Deputies, the democratic press, historical and statistical overview, typological characteristics, Ukraine, 1917.

Відомі історичні події, які відбулися на теренах Російської імперії у лютому 1917 р., дали поштовх активізації громадсько-політичного життя і на центральних, південних та східних українських